

Inhoud

- Beleidsvraag
- Verslag discussiemiddag

Beleidsvraag

De Rijksadviseur voor het Landschap organiseert een congres op 9 juni in verband met ondertekening van de Europese Landschapsconventie door Nederland. Voor een achttal inhoudelijke workshops zoeken we naar verslagleggers en daarnaast zal er gewerkt moeten worden aan een document waarin het hele congres gerapporteerd wordt. Hierin komen dus de verslagen van de notulisten en van sprekers en andere programmaonderdelen. Het geheel moet aansprekend geschreven, vormgegeven en gedrukt worden.

Verslag Discussiemiddag

Landschap: troefkaart van Europa

Verslag van een discussiedag over de Europese Landschapsconventie Rotterdam 9 juni 2005 Nederlands Architectuur Instituut

*Landscape: trump card of Europe
Discussion on the European Landscape Convention
Proceedings*

INHOUDSOPGAVE

[Samenvatting](#)

[Summary](#)

[Een discussiedag over de Europese Landschapsconventie](#)

[Statements on landscape policy in the Netherlands](#)

[1.\) De Europese Landschapsconventie als uitdaging voor Nederland](#)

[De Landschapsconventie en het recht op landschap](#)

[Wat is de Europese Landschapsconventie?](#)

[Landschapsbeleid van de Nederlandse overheid](#)

[Het Landschapsmanifest van Nederlandse organisaties](#)

[Statements on the Landscape manifest of Dutch NGOs](#)

[2.\) Europese achtergronden van de Landschapsconventie](#)

[Regionale overheden voor het landschap in Europa](#)

[De rol van de Raad van Europa](#)

[Statements on role of Council of Europe](#)

[3.\) Ervaringen met landschapsbeleid in 3 Europese landen](#)

[Leren van de bureu](#)

[Landschapsplanning in Catalonië](#)

[Landschapsbeleid in Groot Brittanië](#)

[Landschapsplanning in Duitsland](#)

[Statements on landscape planning in some countries](#)

[4.\) Verdieping van aspecten van de Landschapsconventie](#)

[Workshop 1. Landschapsdefinities](#)

[Workshop 2. Generiek landschapsbeleid](#)

[Workshop 3. Landschapsplanning in Europa](#)

[Workshop 4. Bewustwording en onderwijs](#)

[Workshop 5. De rol van maatschappelijke organisaties](#)

[Workshop 6. Landschapsbeleid in Vlaanderen](#)

[Workshop 7. Het landschapsmanifest](#)

[Workshop 8. Grensoverschrijdende samenwerking](#)

[Some statements on aspects of the Convention](#)

[Lijst van medewerkers](#)

[Lijst van deelnemers](#)

Samenvatting

Op 9 juni 2005 waren ruim 130 mensen uit Nederland en Europa bijeen in Rotterdam om te discussiëren over de Europese Landschapsconventie (ELC). Het Nederlandse parlement stond toen op het punt de conventie te ratificeren.

Via plenaire lezingen en via discussies in workshops zijn een groot aantal onderwerpen behandeld. Centrale vraagstelling was de uitdaging van de ELC voor Nederland. Zowel overheid als maatschappelijke organisaties zien de conventie als een morele stimulans voor meer aandacht voor het landschap. En dan vooral voor het ‘gewone’ landschap als levenskwaliteit van en voor

iedereen. Verder bleek er een typisch Nederlandse landschapsbenadering met veel nadruk op ontwikkeling, herinrichting en een 'cultuur van het maken'. Ook bijzonder is de decentralisatie van het landschapsbeleid met een grote verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties en regionale overheden. De centrale overheid ziet zich tegenwoordig eerder als 'regisseur' dan als 'maker' van het landschap.

Een tweede thema was de Europese achtergrond. De drijvende kracht achter de ELC is de Raad van Europa en daarbinnen vooral het congres van regionale en lokale overheden. Met deze conventie legt de Raad welbewust de nadruk op 'zachte' waarden als cultuur, esthetiek en moraal tegenover de 'harde' economie en techniek.

Het derde thema was de ervaring met landschapsbeleid van andere landen, waartoe deskundigen waren uitgenodigd. Nederland kan leren van Catalonië en Duitsland over regelgeving en het maken van landschapsplannen. Engeland en Vlaanderen hebben ervaring met de integratie van natuurbescherming en cultureel erfgoed. Catalonië en Engeland lopen voorop in het ontwerpen en realiseren van stadslandschappen en parken in en bij steden.

Tenslotte is in workshops een aantal actuele onderwerpen uitgediept. Vanwege de aanwezigheid van buitenlanders zijn bij de meeste onderwerpen ook de Europese dimensie en de buitenlandse ervaringen besproken:

- Definities van landschap en beleving van kwaliteit.
- Diversiteit aan culturen en beleidstradities over landschap.
- Bewustwording (educatie en *public relations*) en onderwijs in landschapskunde en landschapsarchitectuur.
- Inventarisatie, kartering en vergelijking van landschappen.
- Grensoverschrijdend en Europees onderzoek.
- Generiek (overal geldend) landschapsbeleid, beschermde gebieden en regelgeving.
- Participatie van burgers en acties van maatschappelijke organisaties (werkplan voor het Landschapsmanifest van Nederlandse organisaties).

Summary

9 June 2005 brought together more than 130 experts from the Netherlands and other European countries to discuss the European Landscape Convention (ELC). The parliament of the Netherlands was at the point of ratifying the ELC at that moment. Through plenary sessions and discussion in workshops many topics have been dealt with.

Central theme was the challenging that the ELC is posing to the Netherlands. Both the public authorities and the non-governmental organisations consider the Convention as a moral incentive to pay more attention to landscape, especially to the every-day landscape as constituent of everybody's quality of life. Further, the landscape approach characterised by much emphasis on development, redesign and a 'culture of making the landscape' appeared to be typically Dutch. Also special is the decentralisation of landscape policy, transferring large responsibilities to non-governmental organisations and regional authorities. The central authorities view themselves as

‘director’ rather than ‘maker’ of the landscape.

A second theme was the European perspective. Driving force behind the ELC is the Council of Europe, more specifically its Congress of Regional and Local Authorities. With this Convention the Council profiles itself as a counterpart of the EU, emphasising consciously ‘soft’ values like culture, aesthetics and ethics as against ‘hard’ economy and engineering.

The third theme was the experience with landscape policy in other countries, reported by invited speakers. The Netherlands can learn from Catalunya and Germany about regulations and developing landscape plans. England and Flanders have experience with integration of natural and cultural heritage. Catalunya and England are ahead in designing and realising urban landscapes and parks in and around large towns.

Finally in workshops a number of actual topics has been elaborated. Because of the presence of foreign guests, generally also the international dimension of topics and foreign experiences have been discussed:

- § Definitions of landscape and perception of landscape quality.
- § Diversity of cultures and policy traditions related to landscape.
- § Public awareness and environmental education related to landscape and landscape architecture.
- § Survey, mapping and comparison of landscapes.
- § Transfrontier and European research.
- § Generic landscape policy (valid everywhere), protected landscapes and regulations.
- § Citizens participation and actions of non-governmental organisations (working plan for the Landscape Manifesto of Dutch organisations).

Een discussiedag over de Europese Landschapsconventie

Dirk Sijmons & Niek Hazendonk

Achtergronden van de discussiedag

Op 9 juni 2005 heeft Dirk Sijmons, de Rijksadviseur voor het Landschap, de manifestatie:

“Landschap, troefkaart van Europa, discussie over de Europese Landschapsconventie”

georganiseerd. Aanleiding was de bijna afgeronde ratificatie van de Europese Landschapsconventie (ELC) door Nederland.

De manifestatie maakte deel uit van de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam 2005. Het thema van de biënnale is de strijd tegen het water en de relatie architectuur, landschap en waterbeheer. De bijeenkomst vond plaats in het Nederlands Architectuur Instituut, waar ook een tentoonstelling over het Nederlandse polderlandschap te bezoeken was.

Doelen van de manifestatie waren:

- Internationale en Nederlandse ervaringen uitwisselen over de praktijken in bescherming, beheer, planning en ontwerp van het Europese landschap.
- De Nederlandse situatie en het beleid presenteren aan een internationaal forum.

- Nederlandse professionals, ambtenaren, adviseurs, organisaties en lokale en regionale autoriteiten informeren over de inhoud en de mogelijkheden van de Europese Landschapsconventie.
- Door de uitwisseling een start maken met het vervolg van een geratificeerde Conventie.

De deelnemers hebben een aantal producten gekregen die zijn geproduceerd in opdracht van de Rijksadviseur voor het Landschap en de Ministeries van LNV en van VROM:

- een kaart met Landschapstypen van Europa,
- een CD 'Landschap, troefkaart van Europa',
- een brochure 'Het Europese landschap voor iedereen' Alterra rapport 1191.

Landschapbeleid in Nederland

Het Nederlandse landschap is bijna geheel door de mens gemaakt. Het landschapsbeleid is dan ook sterk gericht op 'het maken' en de techniek van de landschapsinrichting. Het Nederlandse beleid is goed te verbeelden door een Zwitsers zakmes. De talrijke instrumenten zijn in te delen volgens de drie pijlers van de Landschapsconventie, maar krijgen een typisch Nederlandse interpretatie.

- 'Bescherming' wordt in Nederland niet geïnterpreteerd als het bewaren van het oude, maar als 'behoud door ontwikkeling'. In een levend cultuurlandschap worden telkens nieuwe elementen toegevoegd. De opgave is om met het nieuwe de kernkwaliteiten van het landschap te behouden of te verbeteren.

§ 'Beheer' wordt hier niet aan de natuur overgelaten. In het landschapsbeheer en vooral in het waterbeheer heerst de 'cultuur van het maken'. Vooral in het lage Westen is het beheer een kwestie van technische systemen. De polder is hiervan het zinnebeeld.

§ 'Planning' wordt in Nederland opgevat als grootschalige 'landinrichting' of 'sturing van ontwikkeling' op lange termijn. Alle ontwikkelingen en trends worden 'instrumenteel gemaakt'. Nieuwe inrichting van land, water en stad blijft dan ook actueel. Tegenwoordig is een belangrijke uitdaging het aanpassen van het watersysteem aan de klimaatverandering. Er worden nu ontwerpen gemaakt voor het klimaatbestendig maken van de rivieren, vaarten en polders van de Randstad en het Groene Hart.

[sheet 2 waterland]

Vernieuwing van Nederlands landschapbeleid door de Conventie

Ratificatie van de ELC is stilzwijgend gebeurd omdat er in Nederland brede consensus bestaat over de principes van de Conventie. Het landschapsbeleid – zoals verwoord in regels en beleidsnota's - behoeft geen aanpassing. Wel kan de uitvoering worden gestroomlijnd en gestimuleerd. Terugkijkend op de discussiedag in Rotterdam zijn de volgende aanbevelingen te formuleren.

1. De rijksoverheid neemt initiatief tot oprichting van een 'Landschapsplatform' met vertegenwoordigers van betrokken nationale en regionale overheden, maatschappelijke

organisaties en kennisinstituten. Dit platform fungeert als 'observatiegroep' die de ontwikkelingen in het landschap volgt en de activiteiten van betrokken partijen stimuleert.

2. Het rijk stelt in overleg met het 'Landschapsplatform' een uitvoeringsnotitie over de ELC op met:

- een beschrijving van de doorwerking van de ELC (uitleg en interpretatie);
- een programma van acties van overheden en organisaties voor de komende jaren (waaronder het werkplan van het Landschapsmanifest) en
- een programma van kartering en monitoring.

3. Het rijk stimuleert landschapsbeleid bij provincies en gemeenten via o.a. 'Landschapsontwikkelingsplannen'.

4. Alle betrokken partijen zoeken actief naar Europese uitwisseling en samenwerking.

Zwaartepunten kunnen zijn:

- voorbeelden van 'best practices' in landschapsbescherming, beheer, inrichting en planning;
- integratie van natuur en cultureel erfgoed;
- landschappelijke kwaliteit in en rond steden en
- educatie en opleiding in landschapskunde en landschapsarchitectuur.

5. Onderzoekers ontwikkelen internationaal geaccepteerde en vergelijkbare methoden van landschapsonderzoek:

- databanken met gegevens en typologieën en
- graadmeters voor het rapporteren over de staat van het landschap.

Leeswijzer

In plenaire bijeenkomsten zijn diverse inleidingen en korte discussies gehouden. Het volgeden geeft een samenvatting van deze plenaries. De teksten zijn gecondenseerde weergaven van de lezingen, presentaties en discussies. De opbouw van dit verslag volgt niet het programma van de bijeenkomst, maar een inhoudelijke indeling:

- Europese Landschapsconventie als uitdaging voor Nederland
- Europese achtergronden van de Landschapsconventie
- Ervaringen met landschapsbeleid in 3 landen

In workshops is een verdieping gemaakt van aspecten van de Landschapsconventie.

Statements on landscape policy in the Netherlands

Almost the whole Dutch landscape is man made. The Dutch landscape policy is strongly orientated on 'the making' and the techniques of landscape redesign.

The following recommendations regarding the Netherlands landscape policy have been formulated by the Landscape Adviser:

1. The competent ministries could take the initiative for a Landscape Platform, gathering the main

actors in the field of landscape, both public authorities and non-governmental organizations. The platform would monitor the implementation of landscape policies.

2. The central government could develop together with the Platform an implementation plan for the ELC.

3. The central government would stimulate landscape policy development at provincial and local level through 'landscape development plans'.

4. All parties would look for opportunities for European exchange and cooperation.

5. Research would develop internationally acknowledged methods of landscape study.

1.) De Europese Landschapsconventie als uitdaging voor Nederland

De Landschapsconventie en het recht op landschap

Dirk Sijmons

De Europese Landschapsconventie (ELC) is voortgekomen uit een gevoel van urgentie over de veranderingen in het Europese cultuurlandschap. Voorafgaand aan de formulering van de conventie is uitgebreid onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van landschappen. Veel oude cultuurlandschappen bleken onder druk te staan, m.n. door ontvolking en een veranderende landbouw.

Het begrip 'landschap' komt niet voor in het beleid van de Europese Unie. Er is dan ook een groot verschil tussen de regels en subsidies van de EU en de richtinggevende, morele oproep van de Raad van Europa. De Raad formuleert landschap als een mensenrecht.

De ELC gaat uit van een definitie van landschap waarbij de waarneming door de mens een belangrijke rol speelt. Het landschap is het resultaat van natuurlijke en culturele (menselijke) factoren. Als gevolg van deze krachten verandert het landschap in de loop van de tijd. Het landschap is dan ook een proces. Dat ontwikkelingsproces kan soms verrassend snel gaan, vooral in de stad. (Zie de tijdreeks van foto's van Marseille.) [sheet 18, 19, 20]

Iedereen heeft recht op betrokkenheid bij het landschap, zegt de conventie. Het landschap is van iedereen. Maar sommige landschappen – zeker in Nederland - worden druk recreatief gebruikt. En andere mooie landschappen zijn geprivatiseerd. Daarom is ontsluiting een topprioriteit. [sheet 11 en 12]

Een uitgangspunt van de ELC is dat elk landschap de moeite waard is. In Nederland is dit eigenlijk al een gebruikelijke zienswijze. De landschapsconventie is hier vooral steun in de rug en een anker, om te zorgen dat we niet weer terug glijden.

De ELC is niet alleen van toepassing op de parels, zoals het landschap van de Toscane, maar ook op alledaagse landschappen en zelfs braaklandschappen, bruinkoolwinnings- en industriële landschappen. Sommige uitgebuite landschappen – zoals de veenplassen als overblijfsel van turfwinning - kunnen zeer fraai en genietbaar zijn. [sheet 26, 29, 30, 31]

We moeten de verschillen in Europa koesteren. De grote diversiteit aan landschappen is een belangrijke waarde van Europa. Naast de fysieke is er ook een culturele diversiteit. Ieder land en regio heeft zijn heel eigen landschapscultuur en landschapsarchitectuur. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het internationale blad “ Topos” .

Zo heeft ieder land zijn eigen typologie van landschappen. Daardoor is het zeer moeilijk om een eenduidige kaart van de landschappen in Europa te maken. Maar de complexiteit van de opgave kan ook worden gerelativeerd. Ook de makers van de eerste kaarten hadden het moeilijk. Zo was de cartograaf van de Spaanse koning in de 17de eeuw een pionier bij het definiëren van de grenzen van parochies, die elke pastoor op zijn eigen wijze beschreef. [sheet 33, 38, 40]

Op deze dag wordt een kaart uitgereikt die de diversiteit in landschapsbenaderingen uitbeeldt in de tien verschillende nationale typologieën die we in korte tijd konden laten verzamelen. Aan de andere kant staat een overkoepelende kaart met een poging tot een eenduidige legenda voor heel Europa.
Wat is de Europese Landschapsconventie?

[NB Junus: dit sub hoofdstuk is een kader]

Uitgangspunten van de Europese Landschapsconventie

Dirk Sijmons

- het landschap is van iedereen
- landschap is een proces en in ontwikkeling
- recht op (betrokkenheid bij zijn/haar) landschap
- elk landschap is de moeite waard om voor gezorgd te worden
- bewustwording van de waarden van het landschap
- overheid moet dat bevorderen via een systematisch landschapsbeleid

Sleutelgedachten van de Europese Landschapsconventie

Michael Dower

- geldt voor alle landschappen: urbaan, peri-urbaan en ruraal
- gebaseerd op objectieve beschrijvingen en vergelijkingen van landschappen
- richt zich op landschappelijke eenheden op subregionale schaal
- richt zich op eenheid van natuurlijke en culturele elementen
- streeft naar betrokkenheid van mensen en publieke bewustwording

- streeft naar kwaliteitsverbetering via bescherming, beheer en planning (herinrichting)
- streeft naar integratie van landschapsdoelen in ruimtelijke planning en ander beleid

De Conventie en andere Europese instrumenten

Rob Schroder & Bas Pedrolì

De ELC past bij het begin van de beleidscyclus. Het is een politieke en culturele oproep om een systematisch landschapsbeleid te ontwikkelen. De EU regels en subsidies passen bij de uitvoering van beleid: ze zijn veel smaller en sectoraler.

[Tabel pag 7 uit boekje = sheet 7 Sijmons]

Landschapsbeleid van de Nederlandse overheid

André van der Zande

Het Nederlandse parlement zal waarschijnlijk stilzwijgend toestemmen in de ratificatie van de ELC. Dit stilzwijgen roept dubbele gevoelens op. Enerzijds is het positief dat er niet over wordt gepraat, omdat er brede consensus bestaat over de ELC. Anderzijds is landschapbeleid een belangrijk onderwerp dat een openbaar debat verdient.

De ELC is een stimulans voor grotere aandacht voor het landschap in de komende jaren. En dan niet alleen voor het bijzondere landschap waarop we als Nederland trots zijn. Er is ook aandacht nodig voor het aangetaste landschap waarover we ons zorgen maken. Zo is het blijkbaar erg lastig is om een 'mooi' modern bedrijfsterrein aan te wijzen. Misschien moeten we – om de spanning erin te houden – een prijs verlenen aan het 'lelijkste' landschap van Nederland.

Behoud van de kwaliteit door ontwikkeling is een belangrijke uitdaging. Ook door het inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Een belangrijke trend is bijvoorbeeld de 'horsification' (uit het quasi-engels te vertalen als 'verpaarding') van het Nederlands landschap. Wanneer de huidige trends doorzetten zullen er over enkele jaren meer paarden dan koeien in de weiden staan. Hierop zouden de inrichters en beheerders met nieuwe landschapsontwerpen moeten reageren.

Belangrijke vraag is wie de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het landschap zou moeten nemen. Met de nieuwe rijksnota's is gekozen voor een model van decentralisatie. Er bestaat geen 'verzorgingsstaat' van het landschap meer. De regio heeft nu de belangrijkste regisserende rol gekregen.

Ook de rol van private partijen is opgewaardeerd. Het is dan ook goed dat er zo'n brede coalitie van maatschappelijke organisaties deelneemt aan het Landschapsmanifest. Niet alleen beschermers en beheerders, maar ook ontwikkelaars (zoals bouwers) en gebruikers (zoals wandelaars). Het is goed dat de partijen van het Landschapsmanifest zelf acties ter bescherming, inrichting en beheer van het

landschap zullen opstarten. Voor de inrichting zal men vooral moeten samenwerken met de regio's. Waar het gaat om grote geldstromen kan men ook – maar niet alleen – het rijk aanspreken.

De ELC is ook een stimulans om Europees na te denken over het landschapsbeleid. De ELC is een moreel appel om trots te zijn op de rijkdom en diversiteit van de Europese landschappen. Verder roept de ELC op tot grensoverschrijdende en internationale samenwerking. We zouden dan ook in Europa meer van elkaar kunnen leren via het uitwisselen van ervaringen met oplossingen in het landschapsbeleid. LNV heeft via de Alterra brochure “het Europese landschap voor iedereen” een bijdrage geleverd aan kennis over ‘best practices’ van maatschappelijke organisaties in Europa.

[\[kaart NL landschapsbeleid\]](#)

Het Landschapsmanifest van Nederlandse organisaties

Aanbieding van het Landschapsmanifest

Dietmar Werner

Een vertegenwoordiger van de maatschappelijke organisaties geeft het Landschapsmanifest symbolisch aan een vertegenwoordiger van de overheid.

Met het Landschapsmanifest nemen particuliere organisaties de uitdaging van de ELC aan en zeggen een eigen bijdrage toe. Het manifest wordt gedragen door een brede groep van beschermers, beheerders en ontwikkelaars. Dat een vertegenwoordiger van de ontwikkelaars het manifest aanbiedt, maakt duidelijk dat de diverse organisaties samen willen werken aan ‘behoud door ontwikkeling’.

De inhoud van het Landschapsmanifest

René Munsters

Het Landschapsmanifest is opgesteld uit ongenoegen over het voortdurende gebrek aan middelen om het landschap te bewaren. Anders dan de natuur, delft landschap altijd het onderspit.

Het manifest wordt gedragen door 25 organisaties op het gebied van landschap, natuur, milieu, landbouw, welstand, projectontwikkelaars en grondeigenaren. Het onderwijs en de educatie maken nog geen deel uit van deze lijst.

De manifestorganisaties zijn geïnspireerd door de ELC en gaan uit van de volgende visie:

- Landschap is van en voor iedereen. Het is belangrijk voor de levenskwaliteit en het welbevinden van mensen.
- Landschap is overal. Betere toegankelijkheid en beleefbaarheid zijn nodig, ook als het een aangetast landschap betreft.

- Landschappen veranderen voortdurend; dat was zo, dat blijft zo.
- Nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen kunnen een positieve bijdrage leveren aan het landschap.
- Landschap is integraal en verweven met alle functies. Alle belanghebbenden dienen betrokken te worden bij de besluitvorming.
- Landschap is grensoverschrijdend. Internationale samenwerking is belangrijk.

De organisaties zullen samen acties ontwikkelen op de volgende speerpunten:

- bewustwording en betrokkenheid vergroten;
- toegankelijkheid verbeteren;
- kwaliteit van landschappen verbeteren;
- financiering verbreden naar samenwerking van overheid en particulieren;
- beleid beïnvloeden en
- internationaal samenwerken.

Een voorbeeld: de manifestorganisaties zullen zich inspannen om in het jaar 2007 een Europese dag van het landschap te organiseren. Zou dit niet mooi zijn? Wij zijn er klaar voor.

Statements on the Landscape manifest of Dutch NGOs

The non-governmental organisations accept the challenge of the Convention and will make their own contribution to protection of the landscape by development. The Landscape Manifesto is supported by a broad group of protectioners, managers, developers and users of the landscape.

2.) Europese achtergronden van de Landschapsconventie

Regionale overheden voor het landschap in Europa

Wim van Gelder

Drijvende krachten achter de ELC waren de lokale en regionale overheden in de Raad van Europa (RvE). De Raad richt zich in de 1^e plaats op de cultuur en politieke waarden. Het gaat om algemene waarden als democratie en subsidiariteit, maar ook om landschapswaarden zoals biodiversiteit, schoon water, cultuurhistorie en esthetiek. Vroeger stond de relatie tussen Oost- en West Europa centraal. Tegenwoordig ziet de RvE zich meer als tegenhanger van de EU, waarin materiele waarden en de economie voorop staan.

De regio is voor de RvE een belangrijke entiteit. De regio is vooral drager van culturele identiteit, zoals taal en erfgoed. Hij is daarmee de tegenhanger van economische ontwikkelingen zoals schaalvergroting en mondialisering. Bij landschap gaat het om kwaliteiten als beleving, vrije tijd en recreatie. Dus om 'high touch' als tegenhanger van high tech.

Waarom pleiten de regio's voor grensoverschrijdende uitwisseling? Belangrijke waarde voor de regionale overheden is de Europese solidariteit. Dat betekent dat men zich in Nederland ook verantwoordelijk voelt voor bijvoorbeeld Oost Europa en voor de grote landschappelijke waarden daar. En dat regio's in Europese samenwerking willen zoeken naar oplossingen voor de spanning tussen kwaliteit en welvaart. In West Europa is er een ontwikkeling geweest van groene armoede naar grijze welvaart. Mogelijk kunnen de regio's in Oost Europa een welvaart opbouwen zonder kwaliteitsverlies.

Werken aan landschapskwaliteit is beschermen én ontwikkelen. Goede voorbeelden zijn er in de monumentenzorg. Goede monumentenarchitecten combineren oude en nieuwe elementen. Het historische karakter van een gebouw blijft behouden doordat de nieuwe ingrepen bescheiden blijven. Een vergelijkbare uitdaging ligt er voor de landschapsarchitectuur. De strategie van behoud door ontwikkeling is ook op Europese schaal een belangrijke oplossing. De Nederlandse landschapsarchitectuur staat op hoog niveau en kan een belangrijk exportartikel worden. De ELC is ook een appél aan landschapsarchitecten om zich in te zetten voor Europa en zich in te schrijven voor Europese projecten.

De rol van de Raad van Europa

Gabriella Battiani-Dragoni

Nederland is het 18e land - van de 46 landen die lid zijn van de Raad van Europa – dat de Europese Landschapsconventie ratificeert. Het is bekend hoe belangrijk het landschap voor de Nederlanders is. Ook staat Nederland bekend om zijn grote deskundigheid op dit gebied.

De lidstaten laten met de ondertekening zien dat ze een duurzame ontwikkeling willen bereiken, gebaseerd op een harmonie tussen sociale behoeften, economische activiteit en het milieu. Vitaal is daarbij ook de culturele dimensie.

Er is al veel gebeurd om de Conventie te promoten. Er zijn drie conferenties gehouden, die de lidstaten – zowel ondertekenaars als belangstellenden – kansen geven om elkaar te ontmoeten en vooruitgang te boeken bij de interpretatie en implementatie.

Binnenkort zal het Comité van Ministers van de Raad van Europa een beslissing nemen over de commissie die de implementatie moet gaan monitoren.

In juni 2005 vinden in Cork in Ierland 'implementatie workshops' plaats. Deze keer is het onderwerp: landschappen voor stedelijke en suburbane gebieden. Er is daar veel gelegenheid om elkaar te helpen bij de implementatie en om het belang van de conventie te onderstrepen.

Tenslotte is te melden dat de top van staats- en regeringshoofden in Warschau in mei dit jaar het belang van duurzame ruimtelijke ontwikkeling onderstreepte, mét daarbij speciale aandacht voor het landschap. Het is onze taak om hier invulling aan te geven.

De Raad van Europa, die mensenrechten en menselijke waarden stimuleert, is verheugd te zien dat landschap nu overal een stevig plek op de politieke agenda's begint te krijgen.

[voetnoot]

Deze tekst is een verkorte weergave van de videopresentatie van mw. Battaini-Dragoni.

Statements on role of Council of Europe

Driving forces behind the European Landscape Convention were the local and regional authorities in the Council of Europe. The member states show with their signature that they want to achieve sustainable development, based on a harmony between social demands, economical activity and the environment. Essential element in this is also the cultural dimension.

There has already been put much effort in promoting the Convention. Three Conferences have been held that the member states – both contracting and interested parties – give the opportunities to meet and make progress in the interpretation and implementation.

The Council of Europe, stimulating human rights and values, is pleased to see that landscape is getting everywhere a firm place on the political agendas.

3.) Ervaringen met landschapsbeleid in 3 Europese landen

Leren van de burens

Dirk Sijmons

Er zijn deskundigen uitgenodigd om te vertellen over landschapsbeleid in hun land. Waarom juist deze 3 landen?

- Catalonië heeft een landschapswet die is geïnspireerd op de ELC. In de praktijk van de landschapsplanning toont de regio elan en vernieuwende resultaten.
- Groot Brittanië heeft naast de natuurbescherming een eigen landschapsbenadering ontwikkeld. In de sfeer van het landschapsbeheer was dit land een pionier. Ook in de landschapsplanning en de ruraal-urbane herinrichting heeft men indrukwekkende resultaten geboekt.
- Duitsland heeft een uitgebreid stelsel van formele planfiguren. Landschapsplanning is in de wetgeving en in de praktijk ver ontwikkeld.

Nederland kan veel leren van de ervaringen van deze landen.

De Nederlandse planningspraktijk was tot voor kort gebaseerd op het Rijnlandse model van

overheidssturing. Geleide markt, participatie van het maatschappelijk middenveld en bindende plannen stonden centraal. Tegenwoordig staat het Angelsaksische model meer in de belangstelling. Hierin is er meer vertrouwen in de markt en meer vrijheid voor initiatieven van burgers en ondernemers. Maar de overheid stelt wel bindende grenzen. In Groot Brittannië zijn de Nationale Parken zeer strikt beschermd. In Nederland geldt nu in Nationale Landschappen een ja, mits beleid. Het is de vraag of dit wenselijk is.

Landschapsplanning in Catalonië

Jaume Busquets i Fàbregas

Catalonië is een van de 17 autonome regio's in Spanje. Als deelstaat kan de regio de ELC niet zelfstandig ratificeren. Wel was in 2000 het Catalaanse parlement de eerste die de ELC ondersteunde. De federale overheid van Spanje heeft de Conventie in 2002 ondertekend en heeft – samen met de regio's – het proces van ratificatie ingezet.

Catalonië heeft sinds kort (juni 2005) een eigen landschapswet die aansluit bij de geest van de ELC. De wet is bedoeld voor het beschermen, beheren en plannen (reguleren en ontwikkelen) van het landschap. Het gaat om natuurlijke, historische, culturele en economische waarden in de context van duurzame ontwikkeling. De wet streeft naar integratie van landschap in andere beleidsvelden. De reikwijdte gaat dan ook over het hele landschap: ruraal, semi-urbaan en urbaan.

Doelstellingen van de landschapswet:

- identificeren, vergelijken en karakteriseren van het Catalaanse landschap;
- beschermen, beheren en plannen van het landschap;
- landschapscriteria invoeren in territoriale, urbane en sectorale plannen;
- vergroten van het publieke bewustzijn van landschapswaarden.

Instrumenten van de landschapswet:

- een 'catalogus' of inventarisatie op kaarten met een typologie, waardering en analyse van staat en tendensen van alle landschappen;
- 'richtlijnen' met landschapscriteria voor territoriale (ruimtelijke) en sectorale plannen;
- vrijwillige 'overeenkomsten' voor het landschap tussen publieke en private partijen.

[illustratie: tekeningen sheet 11 Jaume 1]

Voorbeelden van integratie van landschap in ander beleid zijn:

- inpassing van infrastructuur en bedrijfsterreinen;
- grond aankoop in het belang van de landschapskwaliteit en het publieke erfgoed;
- promotie van het landschap als toeristische 'grondstof'.

Voor de uitvoering van het landschapsbeleid is er een 'landschapsobservatorium' ingesteld, waarin zijn vertegenwoordigd: de Catalaanse regering, lokale overheden, universiteiten en overige publieke en private organisaties. Deze 'raad' (in Nederlandse begrippen) maakt deel uit van een zich ontwikkelend netwerk van Europese 'observatoria'.

Verder is er een landschapsfonds ingesteld waaruit niet-commerciële organisaties en stichtingen projectgeld kunnen krijgen.

In de figuren staan enige illustraties van landschappelijke en architectonische projecten in Catalonië.
[sheet 2, 9, 12, 13, 16, 30 Jaume 2]

Landschapsbeleid in Groot Brittanië

Michael Dower

Landschapsbeleid in Groot Brittanië is vooral gebaseerd op esthetiek en recreatieve beleving. De inspiratie gaat terug naar schrijvers en kunstenaars uit de 18^e eeuw. Tot enige jaren geleden waren landschapsacties en landschapsbeleid gescheiden van de natuurbescherming. Deze beleidscultuur verschilt sterk van andere Europese landen, zoals bijv. Tsjechië, Duitsland en Nederland, waar een sterke verbinding bestaat tussen natuur- en landschapsbeweging.

Het natuurbeleid liep in Groot Brittanië voorop. Tussen 1950 en 1970 zijn in Engeland en Wales beschermde gebieden aangewezen in de vorm van Nationale Parken en 'Natuurschoongebieden'. Het zijn grote gebieden, die ongeveer ¼ van het territorium beslaan. Veel beschermde gebieden worden ook intensief recreatief gebruikt. Schotland heeft enkel 'Nationale Erfgoedgebieden' aangewezen.

Rond 1970 kwam een landschapsbenadering buiten de beschermde natuurgebieden van de grond:

- aanwijzing van beschermde 'Erfgoed Kustgebieden';
- introductie van beheersovereenkomsten met boeren voor veengebieden en vochtige graslanden;
- experimenten met herinrichting van stadsranden en peri-urbane landschappen.

Deze benaderingen – toen nog nieuw – zijn later ingebouwd in de ELC als 'landschapsbeheer' en 'landschapsplanning'.

'Landschapsbeheer' is in Groot Brittanië ontwikkeld om problemen van de verstoorde landschappen aan te pakken. Er zijn vele instrumenten ontwikkeld zoals beloningen en stimulansen voor grondeigenaren, beplantingsprogramma's en campagnes voor de aanleg van voetpaden en andere recreatieve voorzieningen. In de beschermde gebieden worden 'beheerplannen' gemaakt; deze worden opgesteld in overeenstemming met alle eigenaren en beheerders van land en water. De

principes van het landschapsbeheer zijn intussen ook toegepast in de 'milieumaatregelen' van het hervormde Europese landbouwbeleid.

'Landschapsplanning' omvat grootschalige, toekomstgerichte acties om landschappen te herstellen of nieuw te creëren. (In Nederland wordt dit landinrichting, herinrichting of reconstructie genoemd.) In Groot Brittannië is 'planning' vooral toegepast om uitgebuite en sterk aangetaste landschappen te herstellen, zoals voormalige mijnbouwgebieden (dagbouw), verlaten industriegebieden en verrommelde stadsrandzones.

In de 80'er jaren is een ambitieus bosbouwprogramma gestart. Er zijn plannen gemaakt voor de aanplant van grote 'nationale bossen' (Engeland en Schotland), voor beplanting van dalen (Wales) en aanleg van 'stadsbossen' (*Community Forests*) nabij de stedelijke agglomeraties.

Het programma van de 'stadsbossen' is gericht op verbetering van de landschappen waar de meeste mensen leven en werken. In Engeland was het doel de revitalisering van 4.500 km² landelijk gebied rondom 12 urbane gebieden. Het gaat om een urbane en landelijke herinrichting met de doelen gezondheid, welzijn en leefbaarheid van de lokale samenleving. Het programma van de stadsbossen is tegenwoordig verlengd in het programma van duurzame ontwikkeling.

Landschapsplanning in Duitsland

Torsten Wilke

In Duitsland zijn landschapsplannen (naast ruimtelijke ordeningsplannen) verplicht op gemeentelijke en regionale schaal. Er is een stelsel van facetmatige, sectorale en landschapsplannen op verschillende schaalniveaus (zie schema). [=sheet 6 Torsten]

Een federale Natuurwet regelt zowel de natuurbescherming als het landschapsbeheer. Er worden 3 soorten instrumenten onderscheiden:

- bescherming van bijzondere soorten, biotopen en gebieden (natuurbescherming);
- bescherming van natuur en landschap als geheel (regulering van ingrepen, planologische bescherming) en
- ontwikkeling van natuur en landschap (landschapsplanning als voorzorg).

Deze toekomstgerichte landschapsplanning heeft o.a. de functie van beleidscoördinatie (tussen sectorale plannen voor natuur, recreatie en landbouw) en communicatie.

Een landschapsplan gaat in op de volgende elementen:

- bestaande en verwachte toestand van natuur en landschap (inventarisatie);
- beoordeling van de huidige en nagestreefde toestand (evaluatie);
- principes en concrete doelen van natuurbescherming en landschapsbeheer;

- instrumenten en maatregelen.

Een belangrijk onderwerp is het beeld en de beleving van het landschap. (In de figuren is een kaart en legenda als voorbeeld opgenomen. De aandacht voor landschapsbeleving is een toevoeging aan de klassieke natuurbescherming. [sheet 19])

De communicatie en participatie zijn niet in de Natuurwet geregeld, maar wel in de Milieu Effect Rapportage. In de praktijk is het gebruikelijk - vooral op lokaal niveau - om alle belangen vanaf het begin te betrekken bij de planvorming. Er wordt ook gebruik gemaakt van nieuwe technieken, zoals Internet.

Waarom heeft Duitsland de ELC nog niet ondertekend? Veel Duitse politici zijn bang dat de ELC zal leiden tot meer beschermde gebieden en daardoor tot belemmering van economische ontwikkeling. Daarbij verwijzen ze vaak naar de ervaring met de Europese natuurrichtlijn. Verder is onduidelijk welke overheid de ELC zou moeten ondertekenen. Is het onderwerp 'landschap' de verantwoordelijkheid van de natie (federale staat) of van de regio (deelstaat)? Er is nu een 'federalismedebat' gaande over de verdeling van bevoegdheden, waarvan de uitkomst nog geheel open is.

Statements on landscape planning in some countries

Catalunya has recently adopted an own landscape law, conforming the ELC, with elements like a catalogue of landscape types, landscape guidelines for spatial and sector planning, and voluntary landscape contracts between public and private parties.

Great Britain had a landscape policy largely based on aesthetics and perception, which separated landscape policy from nature conservation policy. Since 1970, however, landscape policy adopted areas outside nature conservation areas, to address problems of disturbed landscapes. Many of the elements from British landscape policy have been adopted in the ELC or even agri-environmental measures of the EU.

In Germany federal laws regulate nature conservation and landscape management in a very concise way. Communication and public participation are however not regulated, except for the Environmental Impact Assessment procedure. Because of the large competences of the Länder it is still unclear which level would be responsible for signature and ratification of the ELC.

4.) Verdieping van aspecten van de Landschapsconventie

In workshops zijn tijdens de discussiedag diverse aspecten van de Landschapsconventie en actuele onderwerpen diepergaand besproken. In de groepsdiscussies ging het over filosofie en onderzoek, over de inhoud en instrumenten van beleid en over acties van maatschappelijke organisaties. Bij de meeste onderwerpen waren ook de Europese dimensie en de buitenlandse ervaringen aan de orde.

Workshop 1. Landschapsdefinities

Han Lörzing: presentatie over landschapsdefinities

De oorsprong van het woord landschap komt uit het Nederlands / Vlaams van de eerste helft van 16de eeuw. Even later wordt het overgenomen in het Engels: *landscape*. In het zuiden en oosten van Europa is het woord letterlijk vertaald: *paisagem, paysage*. In Rusland bestaan twee woorden voor landschap: het landschap dat gemaakt is (••••••••) en zoals het waargenomen wordt (••••••). [sheet 5 NB deze sheet ook aan begin van brochure gebruiken]

Er zijn verschillende manieren om tegen landschap aan te kijken:

- pure waarneming;
- waarneming gecombineerd met achtergrond kennis;
- waarneming gekleurd door emotie;
- lettend op de natuurcomponent en
- lettend op menselijke aspecten.

Twee schijnbare tegenstellingen in landschap zijn: cultuur vs. natuur en inheems vs. uitheems. Dit resulteert in een matrix van vier typen landschappen: rationeel, natuurlijk, traditioneel en romantisch. [sheet 20, 22, 23]

Twee belangrijke observaties:

- Landschap is niet alleen een product van de natuur, maar ook van de mens.
- Landschap is niet alleen materie, maar ook beleving en interpretatie.

Wat is er 'Europees' aan landschappen?

- een gemeenschappelijk erfgoed van bepaalde patronen van landschappen en landelijke nederzettingen;
- een sterke aanwezigheid van *man-made* elementen;
- een gemeenschappelijke geschiedenis van landschap, die in gedichten en schilderijen is vastgelegd;
- een neiging om landschap te zien als metafoor voor een natie, regio of streek.

Discussie

De definitie van landschap als combinatie van materie en beleving kan scherper. In het buitenland wordt de beleving vaak gekoppeld aan het erfgoed en historische elementen en gebouwen. Soms slaat men door naar een romantische terugblik. Soms wordt de geschiedenis goed opgenomen in een levend landschap; zo bijv. elementen uit de 1^e wereldoorlog in België. Nederland kan over erfgoed en landschapsbeleving veel leren van andere landen.

Andersom kan men in andere landen van Nederland leren hoe je het landschap naar je hand kunt zetten. Soms slaat men in Nederland door. Zo heeft men bij veel natuurherstelplannen geen aandacht voor de geschiedenis en focust men enkel op de ecologie.

Kunst is een hulpmiddel om het landschap te interpreteren. Maar schilderijen geven niet altijd de werkelijkheid weer en zijn uiting van een tijdgebonden symboliek. Zo was de waardering voor het eigen landschap in Engeland destijds een gevolg van de napoleontische oorlogen en het gegeven dat de Engelsen niet konden reizen.

Een nieuwe trend is de hang naar de identiteit van de regio als reactie op de globalisering. Er is een verlangen naar een stabiele thuisbasis en het bewaren van de eigen geschiedenis. Maar het verleden verandert voortdurend, al is het maar door interpretatie. Zo blijkt uit een historisch geografische studie van kaarten van Drenthe dat heide geen stabiel landschap is, maar dat juist daar grote veranderingen hebben plaats gevonden.

Stelling

Er bestaat een delicate balans tussen oud en nieuw en tussen natuur en cultuur. Bepaal een goede manier van omgaan met verleden en vernieuwing en vermijd het doorslaan naar extremen. Nederland kan hierover leren van andere landen.

Workshop 2. Generiek landschapsbeleid

Mirjam Fopma: inleiding over het generieke landschapsbeleid

Het generieke landschapsbeleid heeft betrekking op het hele grondgebied van Nederland, mooie en waardevolle landschappen, maar ook doorsnee of aangetaste landschappen. Het is gestoeld op vier kernkwaliteiten: natuur, cultuur, gebruik en beleving van het landschap.

Een aantal artikelen uit de ELC (5a – 5d) zit al in de wetten en beleidsnota's van Nederland. Deze beginselen staan in principe in meerdere wetten (Wet Ruimtelijke Ordening,

Natuurbeschermingswet, Natuurschoonwet, MER, Landinrichtingswet) en zijn via beleid (Nota Ruimte, Agenda Vitaal Platteland) in andere beleidsvelden geïntegreerd.

De in de ELC gevraagde educatie (artikel 6a-b) wordt in Nederland via regulier onderwijs (o.a. aardrijkskunde) en leerstoelen op universiteiten (landschapsarchitectuur, natuurbeheer, landschapsecologie) uitgewerkt.

Landschapstyperingen en beleidsinstrumenten (artikel 6c-e) worden via onderzoekprogramma's van LNV concreet gemaakt (Onderzoeksprogramma Landschap en Nationale Landschappen).

Het Landschapsbeleid wordt door verschillende ministeries aangestuurd, vooral door LNV en deels door VROM.

[figuur: citaten / trefwoorden ELC artikel 5a-5d. PM Niek te leveren?]

Discussie

Wordt de betrokkenheid van burgers bij het landschap gefrustreerd door een veranderend landschapsbeleid en bezuinigingen?

Zo waren er “proeftuinen groenblauwe dooradering” waar de invulling van het landschapsbeleid via keukentafelgesprekken *bottom-up* geregeld moest worden. Uiteindelijk is de subsidie voor de aanleg van landschapselementen ingetrokken. Hiermee is het vertrouwen van de actieve burgers in de overheid sterk gedaald. Betrokkenen zijn nu veel terughoudender, waardoor er in de toekomst weinig gerealiseerd kan worden.

Hoe om te gaan met lokale initiatieven in het generieke landschapsbeleid? Wie bepaalt de ruimtelijke kwaliteit van een gebied?

Landschappen worden door een sociaal systeem gevormd als gevolg van afspraken over het gebruik van het landschap. Er is vaak een spanningsveld tussen deskundigen en planadviseurs (met een dynamische landschapsvisie) en de wens van de lokale samenleving (met een behoudende landschapsopvatting).

Is de toegankelijkheid van het landschap te vergroten door de grondeigenaars (vaak agrariërs) meer ruimte te bieden voor nieuwe activiteiten? Hoe voorkom je een wildgroei aan landschapskwaliteit verminderende activiteiten?

De toegang tot private ruimten in het landschap wordt vaak tegen gehouden door de eigenaars, omdat er voor hen geen meerwaarde zit aan het openstellen of uitbreiden van de gebruiksmogelijkheden. Openstelling van land voor wandelaars met daaraan gekoppeld verkoop van streekeigen producten stuit vaak op strikte regelgeving. Oplossing is een ruimer toelatingsbeleid gekoppeld aan een investeringsverplichting ter verbetering van de landschapskwaliteit.

Stellingen

- Ter bevordering van de participatie en betrokkenheid van de burger is een constant en betrouwbaar landschapsbeleid nodig.
- De kloof tussen planadviseurs en burgers kan worden gedicht door het organiseren van schetsateliers waar deskundigen samen met lokale actoren scenario's en alternatieven van lokale landschapskwaliteit ontwikkelen.

Workshop 3. Landschapsplanning in Europa

Willemieke Hornis: presentatie over beschermde landschappen; het voorbeeld Denemarken

Denemarken heeft de ELC ondertekend, maar nog niet geratificeerd. Men heeft in het verlengde van de ELC geen nieuwe wetgeving of beleid geïntroduceerd. De belangrijkste landschappen zijn al goed juridisch beschermd. De vraag is hoe dat in de praktijk gaat.

De planningswet, het planningsstelsel en de natuurbeschermingswet zijn effectief in het beschermen van groengebieden. Het succes wordt ondersteund door andere elementen:

- aandacht voor en bereidheid tot bescherming van de Deense identiteit;
- landschap en natuur worden van belang geacht voor het internationaal vestigingsklimaat;
- natuur- en recreatieorganisaties zijn betrokken bij de planning en treden op als partners in het gebiedsbeheer.

Een voorbeeld is de regio 'Groter Kopenhagen'. In deze regio is het 'vingerplan' (met in elkaar grijpende rode en groene 'lobben') al vele decennia het sturende concept voor verstedelijking. Op grond van dit concept zijn beschermingszones aangewezen, waar richtlijnen voor inrichting en beheer gelden.

Twee actuele ontwikkelingen in Denemarken zijn belangrijk voor de beschermingspraktijk:

- het oprichten van nationale parken en
- de reorganisatie van de regio's (van 7 naar 5) met een herverdeling van de planningscompetenties. De bevoegdheden van de regio's gaan grotendeels naar de gemeenten en deels naar de centrale regering.

Sommige deskundigen vrezen dat concurrerende gemeenten het open land zullen opofferen voor geldelijk gewin. Er gaan dus geluiden op voor centralisatie. Wat gebeurt, zal de toekomst leren.

Michael Dower: toelichting op landschapsbeleid in Groot Brittannië en Europa

In Engeland is in de jaren 90 een integratie van deskundigheid tot stand gekomen over natuur en cultureel erfgoed. Dit resulteerde in een geïntegreerde kaart van landschappen: de 'Character of England Map' uit 1996. Deze geeft een consistent overzicht van de landschappen en de daarmee verbonden informatie voor lokale planners en overheden. De kaart bevat de karakteristieken van de landschappen, een overzicht van beïnvloedende factoren (historisch, natuurlijk, cultureel) en landschapselementen (landgebruik, gebouwen, nederzettingen).

Tegenwoordig gaat het in Groot Brittannië om duurzame ontwikkeling met 3 aandachtspunten: ecologie & milieu, economie en sociale verhoudingen.

In Engeland is een cultuuromslag bij boeren opgetreden door de subsidies en inkomsten uit recreatie en toerisme. Boeren zijn bosbouwers en parkwachters geworden. Ze krijgen inkomsten uit Bed& Breakfast en rondleidingen.

Zes jaar geleden heeft een internationaal onderzoek team een vergelijkende analyse gemaakt van de landschapsbenaderingen in Oostenrijk, Tsjechië, Denemarken, Engeland, Italië, Nederland en Noorwegen. Hieruit bleek dat de bescherming en het beheer van het landschap sterk worden beïnvloed door de culturele geschiedenis. In bijv. Nederland en Tsjechië is landschap verbonden met natuur. In Italië ligt de focus op het historische en urbane erfgoed. In Noorwegen op het erfgoed als levensstijl.

In West Europa is er geen echte wildernis meer. Alle landschappen zijn beïnvloed door bosbouw, landbouw en waterbeheer. Om deze cultuurlandschappen te behouden moeten ze beheerd worden. Dit betekent echter niet dat het landgebruik niet mag wijzigen. Belangrijk instrument is de vergoeding voor 'milieumaatregelen in de landbouw' (*agro environmental schemes*) van het EU landbouwbeleid.

Discussie

De vraag is of het Nederlandse landschapsbeleid zich moet richten op alle landschappen of op een beperkter aantal beschermde gebieden, zoals de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en de Nationale Landschappen. De beschermde gebieden zullen op termijn hooguit 20% van de totale oppervlakte innemen.

In de 'bijzondere' landschappen worden de meeste investeringen gedaan. De rijksoverheid zal veel investeren in de EHS vanwege verplichtingen van het EU natuurbeleid. Particulieren zullen investeren in woningen en recreatievoorzieningen in Nationale Landschappen. Agrariërs zullen een deel van hun inkomen halen uit recreatie en zorg.

De 'gewone' landschappen, vooral buiten de stedelijke invloed, zullen weinig investeringen aantrekken. Daar hangt veel af van het landbouwkundige beheer.

In Europa lopen ontwikkelingen gedeeltelijk parallel, zoals een nieuwe benadering van waterbeheer waarin men bepaalde gebieden gecontroleerd laat overstromen.

- In Engeland worden, net als in Nederland, sommige gebieden terug gegeven aan de zee.
- In Hongarije, dat een enorm 'soepbord' is, zetten boeren gebieden onder water om als *wetland* inkomen te genereren uit recreatie en toerisme.
- In Polen kiest men vooral voor klassieke technische maatregelen langs de rivieren, vanwege de bebouwing in de uiterwaarden.

Stellingen

- De uitvoering van de Europese Landschapsconventie in Nederland moet zich concentreren op 'generiek' landschapbeleid voor het gehele grondgebied. Het gaat om kwaliteitscriteria voor 'gewone' landschappen en landbouwgebieden. Vanwege de sturingsfilosofie van het rijk, zijn de provincies en gemeenten aan zet.
- Het is belangrijk kennis uit te wisselen tussen Europese landen, zodat men van elkaar kan leren en niet in dezelfde valkuil stapt.

Workshop 4. Bewustwording en onderwijs

Jeroen de Vries: presentatie over onderwijs in de landschapsarchitectuur

De *European Council of Landscape Architecture Schools* ECLAS stimuleert de ontwikkeling van het onderwijs in de landschapsarchitectuur in Europa. Men zorgt voor onderlinge contacten tussen de onderwijsinstututen en voor belangenbehartiging op Europese schaal. Uitwisseling tussen vakgenoten gaat bijvoorbeeld via de www.eclas.org

De ELC geeft de volgende uitdagingen aan de vakgemeenschap van landschapsarchitecten:

- Transformatie van het landschap in Europa
- *Brownfields*: mijnbouwgebieden, oude industrieterreinen, havengebieden
- Kwaliteit van leven in steden
- Landschap voor gebruikers
- Betrokkenheid van de burgers
- Doorgeven van kennis van experts naar het publiek

Discussie

De transformatie van het landschap in Europa vraagt om nieuwe oplossingen. Daarvoor is ook onderzoek nodig. Er is duidelijkheid nodig over de opdrachtgevers voor zulk onderzoek. Die

ontbreekt in ieder geval in Nederland.

Een belangrijke opgave voor landschapsarchitecten wordt de bijdrage van het landschap aan de kwaliteit van het leven in steden. De komende 30 jaar zal in heel West Europa de dienstensector belangrijker worden. Vrije tijd en het genieten van het landschap worden belangrijker. Ook door de vergrijzing zal meer nadruk komen op de consumptie van het landschap.

Er is meer aandacht nodig voor het doorgeven van landschapskennis van deskundigen naar het publiek. In de USA wordt bij parken op informatieborden uitgelegd hoe het landschap ontstaan is en hoe het geïnterpreteerd kan worden. In Spanje kennen maar weinig mensen het basisconcept van landschap. Wel wordt er nu een lesboek voor middelbare scholen gemaakt vanuit een interdisciplinaire visie op landschap.

Stellingen

- In Europa is een eigen specialisatie nodig in onderwijs en educatie over landschap, naast natuur en milieu. De voorlichting aan het publiek is ook een opgave voor landschapsbeheerders, maatschappelijke organisaties, recreatieondernemers en intermediaire instanties.
- Bij de uitvoering van de ELC in Nederland hoort ook het opzetten van projecten van landschapseducatie, zoals bijv. het ontwikkelen van leerboeken voor scholen of het maken van methoden voor excursies door recreatieondernemers.

Workshop 5. De rol van maatschappelijke organisaties

Bas Pedrolí & Rob Schröder: presentatie over de rol van NGO's

De presentatie is een samenvatting van de brochure "Het Europese landschap voor iedereen". Doelstelling was om inspirerende voorbeelden te geven van landschapsacties in Nederland en in Europa. Verder zijn aanbevelingen gedaan voor nieuw op te zetten acties.

De voorbeelden zijn ingedeeld in de volgende groepen:

1. 'Agenderen' is het mobiliseren van aandacht en betrokkenheid bij het publiek en de politiek. Het gaat vaak om een nieuwe en brede problematiek.
2. 'Tegenhouden' is het afwenden van bedreigingen van een gebied. Het kan gaan om een grootschalige ingreep of om sluipende aftakeling.
3. 'Waarderen' is het pleiten voor erkenning van de kwaliteiten van een gebied. Acties zijn gericht op het beschermen of ontwikkelen van een landschap of op een formele status.
4. 'Oplossen' is het ontwikkelen van alternatieven. Dit 'meedenken' kan gaan over diverse vormen van overheidsbeleid.

5. Bij 'doen' gaan de handen uit de mouwen voor materiele verbeteringen van een gebied. Activiteiten zijn bouwen, inrichten en beheren.
6. 'Uitdragen' is het verspreiden van informatie. De acties zijn gericht op het brede publiek.

[sheet 6, 7]

NGO's zijn de vertolkers van maatschappelijke trends. Opvallend is de consumptieve benadering van het landschap. Veel acties gaan over toegankelijkheid en het streven naar een mooi en beleefbaar landschap. In de aanbevelingen staat de internationale dimensie centraal. Uitwisseling met verwante Europese organisaties kan het landschap ten goede komen. Kenmerkend voor de Nederlandse NGO's is het constructief meedenken. Daarvan kunnen buitenlandse actiegroepen leren.

Stellingen

De deelnemers aan de workshop hebben op onderdelen aanvullende aanbevelingen gedaan, gericht op het werkplan van het Landschapsmanifest:

- Agenderen: de NGO's moeten creatief voorop blijven lopen en de overheid blijven uitdagen ('horzelfunctie').
- Tegenhouden / oplossen: NGO's moeten samen pleiten voor een juridische bescherming van de landschapskwaliteit. Effectief is een lobby bij de EU voor een Europese landschapsbescherming: een richtlijn 'landschap' bovenop de bestaande richtlijn natuur (Vogel- en Habitatrichtlijn).
- Oplossen: in het Nederlandse landschapsbeleid zijn intussen zo veel veranderingen opgetreden, dat de NGO's de overheid moeten aanspreken op constantheid van beleid om nog enig draagvlak te behouden.
- Oplossen: NGO's moeten samen pleiten voor een goede en stimulerende financiering van het beheer van het landschap. Een productbeloning van boeren (die aansluiten bij ondernemerschap) is daarvan een voorbeeld. Een andere randvoorwaarde is de financiering van grensoverschrijdende en internationale landschapsacties.
- Oplossen: de NGO's moeten een internationale uitwisseling over de toegankelijkheid van het landschap organiseren. Nederland kan bijv. leren van de ervaringen in Engeland met het recht op overpad.
- Doen: een belangrijk actieveld is het begeleiden van vrijwilligers bij inrichting en beheer van het landschap. Dit kan uitgebouwd via internationale uitwisseling over landschapseducatie. Vooral het werken met jongeren in het landschap zou prioriteit moeten krijgen.
- Uitdragen: via hun bladen zouden de NGO's moeten zorgen voor bekendheid van de ELC en voor erkenning van landschapsacties.

Workshop 6. Landschapsbeleid in Vlaanderen

Els Hofkens: presentatie over landschapsbeleid in Vlaanderen

In 2000 is de Landschapsconventie door België ondertekend. De ratificatie is vertraagd, vooral omdat de regio Brussel van mening was dat men geen landschap heeft. De goedkeuring kwam in juni 2004 rond.

In België is landschap inhoudelijk en organisatorisch verbonden met het erfgoed: monumenten, archeologie en cultuurhistorie. Men kent een lange traditie als het gaat om het behoud van het erfgoed.

Vlaanderen heeft een 'landschapsatlas' met een inventarisatie van relictten van traditionele landschappen. Het vertrekpunt is de cultuurhistorie, maar er wordt ook gekeken naar de natuurwetenschappelijke, geografische, esthetische en sociaal culturele aspecten.

De belangrijkste erfgoedlandschappen worden 'ankerplaatsen' genoemd. Het zijn grotere gebieden (50 tot 1000 ha) met hoge cultuurhistorische en landschappelijke waarden. Het gaat altijd om gebouwen met hun omgeving, zoals bijv. kasteeldomeinen of kloosters met landgoederen. Daarnaast zijn nog grotere gebieden aangewezen als 'regionale landschappen'. Deze zijn vergelijkbaar met de Nederlandse 'nationale landschappen'.

Bijna 3% van Vlaanderen is nu beschermd gebied, maar ondertussen verdwijnt er veel. De oplossing wordt nu gezocht in de integratie met ruimtelijke ordening. Met bestemmingsplannen krijgen landschappen een betere bescherming via een 'nee, tenzij' regiem. De opname van erfgoed in ruimtelijke plannen is nog gaande.

Er zijn financiële middelen (vergoedingen en fiscale voordelen) beschikbaar voor het uitvoeren van projecten in erfgoedlandschappen en regionale landschappen.

Discussie

De vraag is hoe het werkt. Wanneer is een landschap feitelijk beschermd? Opname van een erfgoedlandschap in een bestemmingsplan is o.a. afhankelijk is van de steun vanuit de politiek. Zodra een gebied in het bestemmingsplan zit is het juridisch beschermd. D.w.z. er zijn dan regels voor het beheer. Het feitelijke beheer gebeurt door de grondeigenaar of beheerder. Die ziet de regels soms als een belemmering. Daarom zijn vergoedingen en het afsluiten van partnerschappen erg belangrijk.

In hoeverre wordt cultuurhistorische kennis gebruikt bij ingrepen in niet beschermde gebieden? De Vlaamse monumentendienst adviseert en werkt soms ook actief mee aan projecten. Er worden studies uitgevoerd naar de inpassing van nieuwe landschapselementen in bestaand landschap. De trend is om actiever te worden op het terrein van landschapsontwikkeling. Dit sluit aan bij het

Nederlandse 'ontwikkelen met kwaliteit'.

In hoeverre worden natuur- en landschapsbescherming bij elkaar getrokken? Landschap is eigenlijk de spin in het web van de verschillende sectoren. De verschillende invalshoeken komen daar samen.

Workshop 7. Het landschapsmanifest

Karin de Feijter: inleiding over de inhoud van het Landschapsmanifest

De inhoud van het landschapsmanifest van Nederlandse organisaties staat in hoofdstuk 1 van dit verslag. De deelnemers aan de workshop hebben in tweetallen een collage gemaakt over de rol en bijdrage van de manifestpartijen. Er zijn in de workshop 6 collages gemaakt en mondeling toegelicht. Deze ideeën worden meegenomen in het werkplan van de partijen die het Landschapsmanifest hebben ondertekend. Hieronder staan ze in de vorm van stellingen.

Stellingen

1) Toegankelijkheid

Het Groene Hart is een voorbeeld van een recreatief landschap. Het heeft grote betekenis voor de Randstad, maar je kunt er niet goed in. De collage is een pleidooi voor aanleg van wandel- en fietspaden met attractieve punten onderweg: koeien in de wei, water, winkel met streekeigen producten. De manifestpartijen moeten het initiatief nemen voor een toegankelijkheidsplan en de steden en provincies erbij betrekken.

2) Financiering door steden

In de discussie over gelden voor het landschap sneeuwt de inhoud onder. Juist de inhoud zou de discussie moeten sturen. Eerst bedenken hoe we de kwaliteit op een duurzame manier kunnen verbeteren. Het geld moet komen van het rijk via herstructurering van gemeentelijke fondsen, maar ook de steden moeten meebetalen. Zij hebben immers ook een belang bij een aantrekkelijk buitengebied. De manifest partners dienen deze discussie op gang te brengen: landschap is overal en iedereen heeft er recht op.

3) Landschapsbeheer door boeren

De boeren verdwijnen niet uit het landschap. Het uitgangspunt blijft dat boeren het landschap beheren. Maar subsidie maakt de boer zwak; altijd bestaat het gevaar van wegvallen van subsidies. De boer moet marktgericht landschappelijke activiteiten ontwikkelen, die ook op langere termijn een bron van inkomsten zijn. De rol van de manifest partijen in deze is meedenken en een lobby te voeren richting de politiek om ondernemende boeren het landschap te laten beheren.

4) Landschappelijke hoofdstructuur

De overheid treedt terug, maar zij moet wel een verantwoordelijkheid voor het landschap blijven houden. De overheid moet de dragers van het landschap overeind houden. Naast een ecologische moet er ook een landschappelijke hoofdstructuur komen. Een stevig raamwerk waarbinnen particuliere beheerders hun bijdrage leveren. Hiertoe dient de overheid gronden te verwerven.

5) Kennisuitwisseling

De manifestpartijen moeten nationaal en vooral ook internationaal meer gaan doen aan kennisuitwisseling. Hieruit kan een gemeenschappelijke lobby richting de EU op gang komen of kunnen er projecten met een grensoverschrijdend karakter opgezet worden. Zo kan men bijvoorbeeld een uitwisseling opzetten met veengebieden in Europa met een (gedeeltelijk) vergelijkbare problemen.

6) Bewustwording via goede voorbeelden

Men krijgt het landschap dat men verdient! Door bewustwording kan dat landschap mooier worden. Dat kan door bestuurders te motiveren, kennis over te dragen en door goede voorbeelden te laten zien. Vooral inspelen op succesvolle kleinschalige initiatieven en projecten.

Workshop 8. Grensoverschrijdende samenwerking

Dirk Wascher: presentatie over onderzoek naar grensoverschrijdende samenwerking

De Landschapsconventie roept op tot het stimuleren van onderzoek. Een voorbeeld is het project ELCAI: European Landscape Character Assessment Initiative' waaraan onderzoekers uit 15 Europese landen deelnemen. www.elcai.org (Wascher, 2005 ^[1]). Dit project heeft een kaart opgeleverd met een Europese landschapstypologie. De kaart geeft een integratie van biologische en geografische gegevens, van het landgebruik en van culturele aspecten. Naast statistische gegevens zijn ook analyses van nationale experts gebruikt.

De Landschapsconventie roept ook op tot grensoverschrijdende samenwerking. De 'transfrontier landscapes' zijn onderzocht door het netwerk van onderzoekers 'Landscape Europe'. (Wascher & ^[2]

Pérez-Soba, 2004 ^[2]). Een aantal deskundigen heeft enige grensoverschrijdende landschappen beschreven en geanalyseerd. Zij hebben van elk gebied een sterkte-zwakte analyse (SWOT) gemaakt. Het gaat om gebieden over de grens van Portugal/Spanje, Nederland/Duitsland, Polen/Wit-Rusland etc. Via de Europese typologie zijn de gebieden onderling vergeleken.

Een tweede voorbeeld is het grensoverschrijdende Waddengebied, met de landen Denemarken,

Duitsland en Nederland. Onderzocht is hoe wordt omgegaan met de inpassing van moderne windmolens in het landschap. Aanbevolen is om meer te letten op de context van ieder deelgebied dan generaliserende uitspraken te doen over vergelijkbare landschappen.

Discussie

Is er eigenlijk een grensoverschrijdend beleid voor de Waddenzee mogelijk? Er zijn immers grote verschillen in nationaal beleid voor duurzame energie. In Nederland is er de tendens om windenergie niet meer te stimuleren, terwijl dat in Duitsland en Denemarken volop gebeurt. In vele landen is er een levendige politieke discussie over grote windmolen parken ver op zee.

Grensoverschrijdende uitvoering van de ELC kan misschien beter worden toegepast op het integrale kustbeleid. Dan is aandacht nodig voor ecologie (natuur, vervuiling, grondstoffen), economie (toerisme, zeilen), sociale verhoudingen (bewoners en bezoekers van eilanden) en cultuur (opvattingen over zeevaart). Er is meer onderzoek nodig naar de opvattingen en waarden van mensen over hun landschap.

Grensoverschrijdende samenwerking slaat niet alleen op het grensgebied tussen twee naties, maar ook op samenwerking over grote afstand. Bij Europese samenwerking gaat het vooral om de nieuwe, Oost Europese landen. Uitdaging is dan de combinatie van economische groei met landschapsplanning.

Stellingen

- In het verlengde van de ELC is vooral sociaal onderzoek nodig (naar opvattingen van stakeholders, esthetische waarden, etc) en participierend onderzoek ter bewustwording (conferenties, manifestaties, publiciteit).
- Ter uitvoering van de ELC in Nederland wordt aanbevolen een gemeenschappelijk onderzoek- en beleidsinitiatief te starten over de kust van de Waddenzee.

[kaart van Europa – zie inleidende sheets]

Some statements on aspects of the Convention

Workshop 1 Landscape definitions

- There exists a delicate balance between old and new and between nature and culture. A proper way to cope with history and renovation should be developed, avoiding extremes. In this respect, the Netherlands can learn from other countries.

Workshop 2 Generic landscape policy

- To enhance participation and citizens involvement, a constant and reliable landscape policy is

needed.

- The gap between plan advisors and citizens can be bridged by organising design workshops where experts and local actors jointly develop scenarios and alternative strategies for local landscape quality.

Workshop 3 Landscape planning in Europe

- The implementation of the European Landscape Convention in the Netherlands should focus on 'generic' landscape policies for the whole country. Quality criteria for every-day landscapes and agricultural areas are at stake. Because of the governance tendency in central government, now the provinces and municipalities should act.
- It is important to exchange knowledge between European countries, to learn from each other and not duplicate the same mistakes.

Workshop 4 Awareness and education

- In Europe a separate specialisation is needed in landscape education, apart from nature and environment. Informing the public is a task for landscape managers, non-governmental organisations, tourism entrepreneurs and awareness raising institutions.
- Also landscape education projects should be developed to contribute to the implementation of the ELC in the Netherlands, e.g. developing text books for schools or developing guidelines for excursions by tourism entrepreneurs.

Workshop 5 The role of non-governmental organisations

- NGO's should keep on challenging the central government.
- NGO's should join efforts to plea for legal protection of landscape quality, also with the EU.
- NGO's should join efforts to plea for proper and stimulating financial incentives for landscape management; taking also into due consideration transboundary landscapes.
- Supervision of (especially young) landscape volunteers is an important field of activity that can be enhanced by international exchange.

Workshop 6 Landscape policy in Flanders

- The status of 'heritage landscapes' and 'regional landscapes' should be recognised and better acknowledged to improve the proper management of historical landscapes.
- Landscape management and spatial planning should better be integrated.

Workshop 7 Landscape Manifesto

- Landscape access should be improved.
- The policy for a main landscape structure of the Netherlands should remain a responsibility of the central government
- Knowledge exchange, both at national and international level, is crucial for an efficient lobby towards consistent landscape policies in the EU.
- The power of good examples is underestimated and should better be used.

Workshop 8 Transboundary cooperation

- Within the framework of the ELC especially sociological research is needed (opinions of stakeholders, aesthetical values, etc.) and action research for awareness raising (conferences,

manifestations, publicity).

- As part of the ELC implementation in the Netherlands it is recommended to start a joint research and policy initiative on the international coasts of the Waddensea.

Lijst van medewerkers

Gabriella Battiani-Dragoni

Hoofd DG IV Raad van Europa Straatsburg

Pieter den Boeft

In Company

Jaume Busquets i Fàbregas

Vice-director General de Paisatge i Acció Territorial, Dept de Política Territorial i Obres Públiques, Catalunya

Michael Dower

Visiting Professor, University of Gloucestershire; former Director General UK Countryside Commission

Karin de Feijter

Stichting Natuur & Milieu

Mirjam Fopma

Min LNV, Directie Platteland

Wim van Gelder

Commissaris van de Koningin in Zeeland, vertegenwoordiger Nederland van de Commissie Duurzame Ontwikkeling van het Congres van Lokale en Regionale Autoriteiten van de Raad van Europa

Els Hofkens

Monumenten en Landschappen, Vlaamse Gemeenschap

Willemieke Hornis

Ruimtelijk Planbureau

Han Lörzing

Ruimtelijk Planbureau

René Munsters

Directeur SBNL, vertegenwoordiger Landschapsmanifestgroep

Bas Pedroli

Alterra Wageningen UR, general secretary Landscape Europe

Dirk Sijmons

Rijksadviseur voor het Landschap

Jeroen de Vries

Larenstein Wageningen UR, vooritter ECLAS (European Council of Landscape Architecture Schools)

Dirk Wascher

Alterra Wageningen UR, coördinator Landscape Europe

Dietmar Werner

Voorzitter NEPROM

Torsten Wilke

Leiter des Fachgebietes II 3.1 Landschaftsplanung und räumliche Planung - Bundesamt für Naturschutz

André van der Zande

DG van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Lijst van deelnemers

[PM te leveren door Niek]

Colofon

Auteurs: Rob Schroder, Bas Pedroli (beiden Alterra) & Niek Hazendonk (Directie Kennis Ministerie van LNV)

Notulisten: [PM door Rob]

Fotowerk Schroder, Hazendonk, Sijmons, Pedroli,

Ander beeldmateriaal: sprekers

Opmaak en Vormgeving: Junus Taihiti (Alterra) & Sander Boon

Print: Huisdrukkerij Ministerie van VROM

De discussiedag is georganiseerd door:

Dirk Sijmons, Rijksadviseur voor het Landschap

Niek Hazendonk, Directie Kennis, Ministerie van LNV

Pieter den Boeft, In Company BV

Gemma Haring,

Met dank aan: Nederlands Architectuur Instituut en de Internationale Architectuur Biënnale
Rotterdam

---

[1]

Wascher D.M. (Ed.) 2005. European Landscape Character Areas – Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. Final Project Report as deliverable from the EU's Accompanying Measure project *European Landscape Character Assessment Initiative* (ELCAI), funded under the 5th Framework Programme on Energy, Environment and Sustainable Development (4.2.2), 210 pp. Alterra / Landscape Europe, Wageningen.

[2]

Wascher D.M. & M. Pérez-Soba (Eds., 2004). Learning from European Transfrontier Landscapes. Alterra / Landscape Europe, Wageningen.